

Сидорчук Анатолій Андрійович,
доцент кафедри фінансів,
кандидат економічних наук, доцент

ТЕОРЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Кінець XIX – початок XX ст. став періодом виникнення значних економічних криз, спричинених загостренням відносин між факторами виробництва працею та капіталом: заробітна плата була встановлена на мінімальному рівні, тоді як робочий день тривав 12–14 год. [1, с. 196]. Окремі держави почали запроваджувати заходи щодо згладжування цих суперечностей (Німеччина, згодом й інші країни Європи вводять соціальне страхування і регулюють мінімальний рівень заробітної плати). Впродовж XX ст. кроки держави у напрямку захисту праці як фактора виробництва не лише розширювались, а й набували нових форм вираження – від регулювання мінімальної заробітної плати до проведення політики у сфері повної зайнятості, виплати допомоги малозабезпеченим верствам населення та ін.

Розглядаючи дискусію серед економістів щодо суті поняття «соціальний захист», можемо вказати на такі її особливості: у наукових дослідженнях переважно використовується термін «соціальний захист»; увага дослідників зосереджена на формальному боці дискусії: який з термінів більш точно описує систему проголошених державою соціальних гарантій. Залишивши поза увагою аспект матеріального забезпечення, вони доходять певних висновків про співвідношення окремих понять соціального захисту. Зокрема, що поняття «страхування»: ідентичне поняттю «забезпечення»; є частиною поняття «захист» або «забезпечення»; ніяким чином не співвідноситься з поняттям «захист» або «забезпечення»; є ширшим, ніж поняття «забезпечення».

Вказаний вище недолік усувають, тобто досліджують аспект матеріального забезпечення соціального захисту, М. П. Шаварина, Н. В.

Шаманська, С. І. Юрій. У результаті розгляду форм такого матеріального забезпечення, вони доходять висновку, що поняття «соціальне страхування» вужче ніж поняття «соціальний захист» та є його складовою частиною [2, 3].

Розвиваючи думку попередніх дослідників, дотримуємось підходу, що «соціальне страхування» є формою, за допомогою якої держава забезпечує необхідними фінансовими ресурсами систему проголошеного нею права соціального захисту для її реалізації на практиці. Остання теза ґрунтується на тому, що захист може і має бути забезпечений лише за наявності відповідних ресурсів, які зосереджуватимуться для цих цілей в окремому фонді суспільства. Це зумовлює об'єктивну необхідність формування такого страхового фонду.

Розрізняють три форми створення страхових фондів: централізовані резервні страхові фонди або централізоване страхове забезпечення; фонди самострахування; колективні страхові фонди [3, с. 372; 4, с. 73].

Створення колективних страхових фондів базується на солідарній відповідальності їхніх учасників. Суть такого виду відносин полягає у тому, що формування страхових фондів здійснюється за рахунок внесків (страхових зборів) усіх учасників, а відшкодування збитків проводиться для тих, хто їх зазнав унаслідок визначених подій та обставин. Якщо врахувати обов'язковий характер участі населення і солідарну їхню відповідальність за своє майбутнє, то можна припустити можливість існування загальнонаціональних колективних страхових фондів (або системи соціального страхування).

Ця форма усуває недоліки та проблеми попередніх двох, тобто вона передбачає вилучення значних фінансових ресурсів учасників суспільного виробництва в даний момент часу і є недорогою з огляду на те, що обсяги таких ресурсів не відповідають величині можливих ризиків. Отже, науковці стверджують: «...з метою державного фінансового забезпечення системи соціального захисту... держава (виділення власне. – Авт.) формує грошові фонди цільового призначення... з метою забезпечення... у разі непрацездатності, старості, малозабезпеченості...» саме у формі колективних страхових фондів [3, с. 372]. Вони виокремлюють таку особливість, що

властива колективним страховим фондам соціального характеру, як «солідарність» у межах суспільства, але переважно не розкривають її зміст.

Цю особливість слід розуміти як такий стан відносин між його членами, при якому фінансове забезпечення безробітних здійснюється за рахунок зайнятих у суспільному виробництві населення, тимчасово або постійно непрацездатних – за рахунок працездатних. Варто також вказати, що утворення і використання фондів грошових коштів пов'язано з перерозподілом його коштів у межах:

- життя однієї людини (покриття ризиків настання несприятливих подій лише за умови раніше сплачених у часи активної трудової діяльності внесків);
- одного покоління населення (стосується покриття ризиків безробіття, тимчасової непрацездатності, виховання дітей, настання постійної непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві та ін.);
- між поколіннями (поширюється на пенсійне забезпечення за віком).

Зрозуміло, що організувати такі масштабні перерозподільчі відносини під силу лише державі, тому, на нашу думку, й поняття «система соціального страхування» є тотожним поняттю «державна система соціального страхування».

Отже, підходи більшості дослідників до розгляду суті соціального страхування ідентичні та їхні визначення мають такі спільні риси:

- а) соціальне страхування охоплює певну частину економічних (фінансових) відносин у суспільстві, пов'язаних з перерозподілом ВВП у країні;
- б) реалізація цих відносин на практиці відбувається шляхом формування і використання спеціально створених для цього цільових фондів;
- в) відносини охоплюють велику частину населення, яке не в змозі працювати внаслідок настання визначених подій (працездатних, не зайнятих у суспільному виробництві, непрацездатних);
- г) з урахуванням принципу самостійності система соціального страхування може розвиватися лише в ринковій економіці, тому що в умовах

планової економіки управління системою здійснюється тільки державою, а не на паритетних умовах з найманими особами чи працедавцями.

Проте, на нашу думку, підходи названих вище науковців, ще не повною мірою розкривають принципи, на яких має базуватися соціальне страхування. Так, більшість з них звертає увагу на такий аспект, як всеохопленість населення соціальним страхуванням, що зумовлює обов'язковість участі кожного працюючого в ній. За основу соціального страхування береться бажання забезпечити населення від можливих ризиків у сфері трудових відносин. Такими ризиками є втрата основної форми доходу – заробітної плати – й отримання натомість його еквівалента. Причини втрати можуть бути різні, їхній перелік з розвитком змішаної держави постійно розширюється. Зокрема, до таких причин належить хвороба, нещасний випадок на виробництві, старість та інвалідність.

У науковій літературі останнім часом обґрунтовується точка зору, відповідно до якої саме обов'язкова форма страхування має велике значення і задовольняє соціальні інтереси та цінності суспільства. Принцип обов'язковості однаково поширюється і на страхувальника, і на страховика. Перший зобов'язаний застрахувати передбачений законодавством об'єкт, а другий не має права відмовити йому в цьому.

Основна відмінність між добровільним і обов'язковим страхуванням полягає в тому, що суспільні відносини щодо останнього виникають на підставі закону, а щодо добровільного – винятково на основі договору між страхувальником та страховиком. В обов'язковому страхуванні ні у страховика, ні у страхувальника практично не залишається «свободи маневру», адже всі істотні умови будь-якого виду обов'язкового страхування, навіть сама форма договору, заздалегідь мають бути визначені законодавчими актами.

Окремі положення теорії страхування підтверджують, що, проголошуючи всеохопленість як принцип побудови соціального страхування, держава не зможе забезпечити його реальне виконання, якщо законодавчо не регламентуватиме обов'язковість участі у ній населення.

З огляду на це, на нашу думку, визначальними принципами побудови системи соціального страхування у країні є:

а) проголошення «солідарної відповідальності» поколінь як основи системи соціального захисту (забезпечення) населення;

б) законодавче регламентування соціального страхування ґрунтуючись на пункті а);

в) всеохопленість населення;

г) обов'язковість участі у ній суб'єктів фінансових відносин.

Таким чином можна стверджувати, що економічна природа соціального страхування повною мірою виявляє себе за умов ринкової економіки, зокрема поняття «соціальне страхування» є вужчим, ніж «соціальний захист», оскільки воно є формою його фінансового забезпечення на практиці.

Список літератури:

1) Загальна економічна теорія (політична економія) : підручник. у 2–х частинах [І. В. Буян, Ковальчук В. М. , Р. М. Березюк та ін.] ; за ред. І. В. Буяна, В. М. Ковальчука. – Тернопіль, 2001. – 336 с. – (част. 2).

2) Шаварина М. П. Соціальне страхування : навч. посіб. / М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – Тернопіль, 2003. – 257 с.

3) Фінанси: підруч. / [С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін.] ; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.

4) Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. / В. М. Опарін. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 240 с.